

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ

Vedoucí oddělení stylistiky a textové lingvistiky Ústavu pro jazyk český v Praze. Postupně se zabývala jazykovou kategorií času a její interpretací v různých typech textu, dále srovnávacím studiem komunikace; v poslední době věnuje pozornost především výstavbě odborného diskurzu. Je spolueditorkou sborníků *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication* (Tübingen 1994) a *The Syntax of Sentence and Text* (Amsterdam - Philadelphia 1994).

Styl sjednotitel a styl rozptyl

V roce 1987 vyšel článek Nilse Erika Enkvista *Co se přihodilo stylistice? (What Happened to Stylistics?)* In: Udo Fries, ed., *SPELL 3: The Structure of Texts*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 11-28.) Jakkoli byla otázka tohoto teoretika a muže stylu míněna, bylo jí možné pochopit i jako výzvu, adresovanou těm, kdo se dosud stylistikou zabývali. V tomto smyslu na ni odpověděl Geoffrey Leech, anglický textový lingvista a stylistik: "Daří se jí dobře a žije v Lancasteru" (Nils Erik Enkvist: *Discourse Comprehension, Text Strategies and Style*. In: AUMLA 1990, 166-180). Aniž bychom chtěli upírat anglosaské lingvistice potěšení hostit tuto disciplínu za lamanšským průlivem, konstatujeme, že svá domovská práva neztratila stylistika ani v českých zemích, v Praze, v Brně a dalších centrech rozvíjejících tradice české funkční stylistiky.

Je pravda, že klasická disciplína zvaná stylistika operuje dnes ve stejném prostoru jako další, později zrozené disciplíny, za něž jmenujme alespoň teorii textu, teorii komunikace, teorii diskurzu. Nezbyvá jí proto než se odlišit nejen od těch disciplín, s nimiž žila v sousedství v minulosti (rétorika a poetika), ale vyrovnat se i s těmi, které přišly později. Mohlo se snad i zdát, že stylistika bude těmito disciplínami pohlcena, ale byla-li spolknuta, potkal ji osud Jonáše dlícího v břiše velryby. Pokud mohu v úvaze o svém dnešním pojetí stylu vyjít ze svých minulých tápání kolem uchopení jevu zvaného styl, zdá se mi, že tápání bylo způsobeno i tím, že otázky, které se kolem vymezení stylu jakožto rozdílu mezi alternativami, možnostmi, variantami apod. vynořovaly, byly pokaždé jiné. Nejprve to byla otázka vztahu stylu a tématu. Je to opravdu tak, že o stylu můžeme hovořit teprve tehdy, je-li jedno a totéž téma ztvárněno různými způsoby, tzv. prostředky? Nenese v sobě každé téma své potenciální uchopení, a naopak, lze hovořit o jednom a tomtéž tématu, je-li pojato různě? Jinými slovy, je styl hodnotou expresivní, "afektivní", anebo rovněž a především hodnotou intelektuální, "poznávací"?

Než jsem si stačila odpovědět, začaly otázky vztahu stylu a reference, a v jejím rámci denotace a konotace, ustupovat otázkám vztahu stylu a situace. Je styl

situačně podmíněnou variantou jazyka či řeči? A už se tlačily další otázky. Přebývá styl mimo subjekt, v danostech objektivních, anebo v subjektu? Vyplývá styl z permanentního autorova uvědomování si sémiotických alternativ k jeho vlastním řešením, anebo vzniká v procesu dekódování na pozadí recipientových očekávání? Poměřuje se styl korespondencí se stylovou normou, ba dokonce jejím opakováním, anebo je jeho mírou dodatek či odchylka od normálu? Je styl vždy kategorií příznakovou, anebo existuje i nulový, neutrální, nepříznakový styl? Jsou ukazatelem stylu jednotlivé rysy rozhozené v textu, anebo je styl tvořen relacemi všech složek textu? Je styl spíše záležitostí výběru, selekce, anebo kombinace? Je známo, že analýza existujících definic stylu vede k neřešitelným aporiím, které mohou vyústit v teoretické opuštění samotného pojmu styl. Pojem stylu však patrně nemůže vymizet z přirozené sémiotické orientace ve světě slov i věcí.

Z toho, že se otázky, které mne napadají v souvislosti s dnešním zadáním rozpravy o stylu, opět proměnily, soudím, že k jevu zvanému styl přistupuji, aniž bych znala odpověď na otázky předchozí, jinak. Snad je to dobou, již říkáme postmoderní.

Ve svém zamyšlení se proto chci věnovat jednomu hledisku, které mne znepokojuje a tíží. Toto hledisko bývá formulováno tak, že styl jakožto singularizační, význačný, jedinečný způsob selekce a kombinace prvků má vzhledem k textu funkci integrující, jednotící a zároveň diferencující, disimilační. Uvažují-li o postmoderní podobě stylu a o jeho chápání, zdá se mi právě tento aspekt stylu časově (snad časně nebo dočasně) ze všech ostatních nejcitlivější, dobou přímo zkoušený.

Výchozí sémiotické motto "Styl je sama osobnost" bývá vždy chápáno na pozadí určité interpretace pojmu osobnosti. Pojmu styl vychází vstříc jistě ta interpretace, při níž si subjekt, tedy osobnost, zachovává svou jednotu, svůj invariant uprostřed množiny variantů daných vstupem subjektu do proměnných objektových okolností. Styl je pak chápán jako jednotící rytmus spojující počínání subjektu, integrující princip nacházený pod vnějšími variantami jeho sémiotických reakcí na popudy objektivního světa, podstata lidské semiózy a lidské praxe vůbec (Gilles-Gaston Granger, *Essai d'une philosophie du style*, Paris: A. Colin 1968). Toto pojetí stylu je založeno na modelech objekt - subjekt, variantní - invariantní, povrchové - hlubinné, okrajové - centrální apod¹. Do analýzy textu se zmíněné modely

¹ K zvažování těchto širších předpokladů stylu dospívám zřejmě proto, že v české tradici není pojem stylu vázán jen na existenci rozdílu mezi alternativami, jako je tomu v tradicích jiných evropských pojetí stylu, nýbrž je vázán na pojem smyslu textu (Karel Hausenblas, *K základním pojmům v*

promítají v podobě odpovídajících postulátů: posuzovat text jako unitas multiplex (jednota v mnohosti), hledat invariant textu a sestupovat k němu, by s rizikem spekulace a konstrukcí, provádět selekci ústřední linie, základní "pravdy textu", lišit centrální od odboček a digrese odsouvat stranou, sledovat základní autorský záměr, a vzhledem k předpokladu jeho konzistence a "totalizující jednoty" napravovat "autorovy prohřešky a omyly" apod.

Tyto výchozí předpoklady i z nich vyplývající postuláty ovšem doznaly proměn. Dualistický model objekt - subjekt se nahrazuje modely spíše monistickými, a už svůj monismus motivují jakkoli, např. behavioristicky (proti tzv. odhalování hlubinné, základní, ústřední, apod. pravdy a pronikání k ní se klade jediná rovina chování, vzájemného domlouvání a přizpůsobování se druhému).

Model variabilní - invariantní se spíše převádí na trvalou variabilitu (différance). Model vnější - vnitřní se kloní k dokonalému zviditelňování "vnějšího" (exteriorní je doménou všech tzv. tajů textu). Model okrajové - centrální se převádí na trvalé vzájemné zaměňování míst.

V sérii dekompozic tak doznal dekompozice pojem subjektu - jednotící funkce osobnosti byla zpochybněna, nebo v rovině chování se subjekt coby substance rozplynula, dekompozice doznal pojem pevného referentu, nebo každý nalezený referent podléhá dalšímu štěpení a dalším diferenciacím, dekompozice doznal pojem jazyka, nebo jazyk není chápán jako nástroj, který bere osobnost do rukou, aby vtiskla jazykovou podobu tématu, jazyk je zdroj.

Odtud se odvozuje i jiný postoj k textu - zde se ovšem dotýkáme otázky vztahu dobového pohledu na text a dobové podoby textu samého (viz též Jana Hoffmannová, *K charakteristice postmoderního textu*, "Slovo a slovesnost" 1992, 3, 171-183): Pohled na text zrovnoprávnjuje jednotlivé syžetové linie, autorské a čtenářské perspektivy, zrovnoprávnjuje hodnoty ústřední a pomezí či okrajové (pozornost k odbočkám, úvodům, závěrům, poznámkám pod čarou, v nichž může být obsažena informace centrální), text je chápán jako trvale otevřený (dílo je uzavřené, text je trvale otevřený), a ani "prohřešky a omyly", včetně stylových, nejsou outsiderem textu, nýbrž patří do textu jako věci konstitutivní, lidské...

Definujeme-li styl textu jako výběr a uspořádání, jako princip, který daný text sjednocuje a diferencuje jej od jiných, pak tímto výrokiem, který je určitým

oblasti řečové (verbální) komunikace. In: *Studia Slavica Pragensia*, Praha 1973, 21-27). U Karla Hausenblase styl koresponduje se smyslem jako výraz s významem (viz Alena Macurová: *Jazyk, styl, smysl, text - a stylistika*, "Slovo a slovesnost" 1993, 4, 279-286). Vazba stylu na pojetí významu a smyslu mne proto vede k ohlédnutí za modely, na kterých tato pojetí spočívají.

invariantním sukusem existujících lingvistických teorií stylu, a tedy určitou ústřední lingvistickou pravdou, vstupujeme do kontextu, který na jakoukoli víru v objektivní pravdu rezignuje.

Heterogenost, fragmentárnost, přetržitost, dotek a střet prvků, zaměření na detail, rezignace na perspektivu osvětlující celek, nenalezení a nehledání centra vyznařujícího osmyslení, koexistence různého, variace, parafráze, ironie, parodie, neskrývané plagiátorství, palimpsest, pastiš, intertextuálnost, interference kódů, rozklad schémat a synkretismus žánrů - kde se vlastně v postmoderním textu uplatňuje zřetel k stylu, sjednocujícímu daný text a diferencujícímu jej od jiných? Daný stav věcí jako by pojmu styl nepřál. Přesto se však bráním tomu vzdát se aspirací na stylistické vnímání věcí a textů.

Co znamená stylová heterogenost, diskontinuita, interference a pluralita stylů uvnitř jednoho textu? Rezignaci na styl? Snad dekompozici stylu.

Mluvíme-li o pluralitě stylových fragmentů, používáme jazyka existujících definic stylu. Jinak si ani počínat nemůžeme. Chováme se analogicky vůči tezi, formulované Jacquem Derridou: je třeba rozrušit jazykové stereotypy a mýty, které nám jazyk sugeroval, ale nemůžeme to činit jinak, než právě tímto dosavadním jazykem, jediným jazykem, který máme k dispozici. Něco podobného nastává, když mluvíme o postmoderním stylu. Mluvíme o něm jako o melanži předchozích stylů a přitom nutně poněkud pochybujeme o jejich substanciálnosti. Ale reflektujeme-li míšení stylů, musejí tu nějaké být.

O to více úkolů má dnešní stylistika. Rýsuje se pro ni totiž zajímavý prostor. Moderní texty jsou dobře uchopitelné pomocí toho typu pojmového systému, který rozvinula pražská funkční stylistika. Český funkční strukturalismus (podobně jako např. kdysi ruský formalismus) vytvořil svůj jazyk, vycházející z určité dobové poetiky. Zpětně tímto jazykem osvětloval však i texty období "premoderního" (sentimentalismus, romantismus, symbolismus apod.). Postmoderní postoj k stylu vyplývá zcela náležitě z poetiky textů, jež nám tato doba (jak jsme se snažili naznačit), předkládá k analýze. Zpětně však tímto prizmatem pohlížíme selektivně i na texty předchozí (právě proto také teorie postmoderny v určení časové hranice objektů svého zájmu stále couvá, někdy k počátkům tohoto století, někdy do století minulých, někdy až k Homérovi). Vzniká proto zajímavá otázka vztahu dobové poetiky a jazyka, který generuje a jímž je zachycována.

Postmoderna je hra, jejíž pravidla nechtějí být postižena definitivně, bylo by to proti jejímu duchu. Postmoderní styl by protestoval proti tomu, aby byl definován vážně, žádá postmoderní, zahrávající si mluvu. Postmoderní styl je tedy v mém dnešním chápání hra. Není to ovšem obecná definice stylu, je to jen pozorování

exteriorních rysů stylu této doby. O postmoderním stylu může existovat jedině postmoderní diskurz, v němž se dostávají do kontaktu jednotlivé syžetové linie, polyfonie hlasů, centrálních i okrajových, motivický dotyk a optické zrcadlení, a i prohrěšky a omyly autora se přijímají jako věci lidské... Jsem ráda, že polský časopis *Stylistyka* takový diskurz vede.

FRANTIŠEK DANEŠ

Profesor Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dlouholetý pracovník (a po řadu let i ředitel) Ústavu pro jazyk český v Praze. Jeho mnohostranné vědecké zájmy zahrnují fonologii (srov. *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957), jazykovou kulturu (např. *Malý průvodce po dnešní češtině*, Praha 1964), syntax a syntaktickou sémantiku (spoluautor velkých kolektivních děl jako *Práce o sémantické struktuře věty*, Praha 1973; *Větné vzorce v češtině*, Praha 1981; *Mluvnice češtiny 3*, Praha 1987) včetně teorie aktuálního členění (funkční větné perspektivy), ale i sociolingvistiku a filozofii jazyka.

Stylistika - textová lingvistika - rétorika

1. Zkušenost nás učí, že většina obecných či kategoriálních termínů-pojmů se nám zpravidla jeví při prvním přiblížení jako obsahově jasná, zřetelně vymezená a samozřejmá; avšak při podrobnějším studiu se nám začínají jevit méně jasnými, jejich meze se rozmazávají a vnitřní obsah se stává méně určitým. Pěkně to vystihl P. Cassirer (1975:27): “What then is style and what does stylistics do? Questions like these very often form the opening of stylistic investigations. The very fact points to two phenomena: firstly, that there is no accepted definition of style and no general agreement on aims, methods or material for what is known as stylistics; secondly, that there seems to be fairly clear agreement among stylisticians that these questions are problematic”.

Problematický je ovšem i sám přístup vycházející z otázky “Co je stylistika?”, tedy postup začínající od nějakého již existujícího termínu a hledající, “co by to mohlo být”. Spíše se hodí vycházet z analýzy jisté předmětné oblasti, studovat ji, diferencovat a pro jisté její jevy nebo dílčí oblasti takto empiricky zjištěné volit názvy.

Přes tyto výhrady, přesto, že “Not only style but also stylistics... gets different meaning in different contexts” (Cassirer 1975:43) a že “Die Stilistik als linguistische Teildisziplin präsentiert sich noch immer als ein Chaos” (Sandig 1986:13), pokusím se naznačit, co bychom dnes mohli, podle mého názoru, s výhodou